

Ködlovagok az irodalomtörténet láthatárán

Ha már olyan, az irodalomtudományban szokatlan, szinte már bizarr kategória kötetünk vizsgálódásainak a tárgya, mint amilyen a ködlovag, akkor legalább viszonylag pontosan meg lehet jelölni a szó eredetét, és elég jól lehet követni a történetét. Az egyik, bizonyára a legfontosabb forrás – talán nem meglepő módon – nem más, mint Krúdy Gyula életműve, de ezzel még semmit nem mondtunk arról, hogyan használható, mire lehet alkalmas és mire alkalmatlan ez a kategóriaként vagy kvázi-kategóriaként fellépő szó.

Mire valaki irodalomtanár vagy irodalomtörténész lesz, elmondhatatlanul sok vizsga és szemináriumi dolgozat áll már mögötte. Ezeket az akadályokat talán az tudja legjobban venni, aki megelégszi a bizalmat a könyveknek, amelyekből tudást lehet szerezni. Remélni kell, hogy az éppen elkezdett könyv használható kategóriákkal, átgondolt történeti sémákkal nyújt majd releváns információt a tárgyáról. A bizalom megfelelő mértékének hiányában – saját, keserves tapasztalatomból tudom – soha nem érünk a könyv, a fejezet, a lap, sőt a mondat végére. Némiképp irracionális, de bízni kell, hogy előbb-utóbb minden fontos dolog kiderül. Ha ez bekövetkezik, jó tanulmányt, könyvet olvastunk. S mivel rengeteg értekező szöveget kell áttanulmányoznunk és rengeteg irodalomórának voltunk vétélen áldozatai: vagy már eleve tele vagyunk, vagy gyorsan telítődünk irodalomtörténeti elnevezésekkel, kategóriákkal, történeti és másféle sémákkal.

Valamilyen mértékben bele kell törődnünk, hogy a kategóriák és sémák jelentős, valószínűleg túlnyomó részét nem áll módunkban alaposabban megvizsgálni, még akkor sem, ha olvastuk az irodalmi műveket, amelyekre alapozták és alkalmazni szokták őket. Görgetjük, hurcoljuk őket magunkban. Elfogadjuk, még ha ideiglenesen és feltételesen is, hogy van – vagy volt – valami értelmük, valaki számára legalábbis. Más szempontból nézve és más szavakkal fogalmazva ez azt jelenti, hogy minden irodalomtanár, irodalomtörténész óhatatlanul két lábon járó pletyka- és közhelygyűjtemény. Nemigen lehet másként. Sokkal több dologról kell legalább hallomásból tudnunk, mint amennyit meg tudunk vizsgálni. Megint máshonnan nézve és más szavakkal: egyéni tudásunk a szélsőségesen heterogén közhelygyűjteményből ered, arra támaszkodik, és oda csatlakozik vissza.

Fellapozok teljesen taláalomra néhány kezem ügyében lévő könyvet, folyóiratot. Rövid, hevenyészett lista következik:

paradigmaváltás, epikai hitel, klasszikus triász, önmegszólító verstípus, prózafordulat, kánon, tanú elbeszélő, katarziségezet, echós vers, horizontösszeolvadás, tárca-elbeszélés, metafizikus költők, sírköltészet, háromszoros mimézis, felesleges ember, dialogikus elbeszélés, oszcillációs elmélet, akrosztichon, tenor és vehikulum, szocialista realizmus, vernakuláris nyelvváltozat, posztkoloniális megközelítés, fokalizálás, hatástörténet, proszopopeia, helyzetdal, vasárnapi kör, szó szerinti jelentés, anekdotikus elbeszélés, deákos iskola, ottava rima, almanachlira, arcrongálás.

Moccanni se tudnánk nélkülük, de vannak veszélyeik is. Lankadhat az éberség, csökkenhet a gyanakvás. Gyenge pillanatainkban rá tudunk állni, hogy a gyors tájékozódás érdekében gyanús vagy kétes értékű kategóriákkal bőven meghintett irodalomtudományi szövegeket különösebb fenntartások nélkül olvassunk. Vagyis fennáll a veszélye, hogy ostobaságokat fogadunk el és adunk tovább. Rögtön hozzá kell tennem, hogy ez valamilyen mértékben elkerülhetetlen. Bevallhatjuk, hogy az irodalomtörténet esetében a tévedés, melléfogás soha nincs nagyon távol. Akit ez kiábrándít vagy elrettent, annak vagy más foglalkozást, vagy más, megállapodottabb, letisztultabb tudományágot érdemes választania. Lehet úgy is fogalmazni, hogy az irodalommal foglalkozó tudományzakok – könnyen lehet, hogy a tárgyból adódóan – az állandó keletkezés állapotában vannak. A folytonos újrakezdés, az örökös felülvizsgálat, a meg nem szűnő átértékelés egyúttal állandó avulást is jelent. A fizesnek látszó kategóriák idővel megereszkednek, a kompozitálás folytonos. Ebben a helyzetben az egyes emberek számára szinte minden az arányokon múlik. Egyebek mellett bizalom és gyanakvás arányán. És amilyen riasztó és leverő a lila bölcsészduma, vagyis a kétes értékű szavakkal, hivalkodó, de üres fordulatokkal dobálózó szöveg, olyan steril és lehangoló tud lenni a felesleges pedantéria, a fogalmak szűkössége, a túlzott mértékű rendcsinálás. Az egyaránt tisztító végtetek között kell megtalálni az értelmes beszéd lehetőségét, ami – szemben a badarsággal – soha nincs nagyon közel. Minden egyes könyv, fejezet, bekezdés és mondat küzdelem az értelemért, mikor is a küzdelem kimenetelét nem lehet eleve adottnak tekinteni.

Az imént elmondott listában többféle típust lehet megkülönböztetni. Vannak közöttük olyanok, melyek érvénye időben, térben, társadalomban, nyelvben korlátozott. Ilyen például a *klasszikus triász*, *vasárnapi kör*, *prózafordulat*, *almanachlira*, *metafizikus költők*.

A másik végtelen olyasmit találunk, ami nélkül – mint számosan állítják – nincs irodalom. Ilyen például a *metafora*, *metonímia*, *szinekdoché*, *íronia*. Érdekes kérdés, de most nem foglalkozom vele, mi tartozhat még ide. De vannak más jellegű egyetemes kategóriák is: *hatás- és befogadástörténet*, *irodalmi hagyomány*, *kánon*.

A kategóriák és sémák összessége, az egyes tételekhez tartozó magyarázatokkal és egybekkel együtt lefedi mindazt, amit az irodalomról tudni lehet. Többszörös rétegben fedile, de a kategóriák összefüggéseire, sűrűdásaikra és belső tagolódásukra sem térek ki. Elég most annyi, hogy nélkülözhetetlenek: velük, általuk lehet az irodalomról beszélni. Szótárakba szokás összegyűjteni őket. Persze ezek a szótárak is irodalmárok munkái, vagyis hiányosak, elfogultak, pontatlanok, következetlenek.

Kihagytam eddig a kategóriák egyik típusát. Ez is időben behatárolt, tehát korlátozott érvényű, de a hatóköre jóval tágabb, mint mondjuk az *akrosztichoné*. E típusnál hasonlókra lehet gondolni: *posztmodern*, *barokk*, *expresszionizmus*, *romantika*, *naturalizmus*, *szecesszió*, *realizmus*. Bármilyen pontatlan megjelölés is, a rövidség kedvéért a továbbiakban összefoglalóan a *korstílus* szót fogom alkalmazni rájuk.

Az említett kategóriatípusokhoz más és más jellegű viták tartoznak. Más módon, más fajtájú érvekkel lehet vitatkozni az *ottava rimáról*, a *katarziszgépezetről*, a *metaforáról*, mint a *naturalizmusról* vagy a *posztmodernről*. A korstílusok esetében sajátos problémák jönnek elő. A korstílusok problémáját csak röviden, a *nominalizmus* és a *realizmus* összefüggésében fogom piszkálgatni, bár meg vagyok győződve arról, hogy az ilyen szempontú vizsgálódás rendkívül termékenynek bizonyulhat. Mivel azonban nem vagyok filozófus, nyilván az általam adott összefoglaló igencsak esendő.

A nominalizmus és a realizmus kontextusában jönnek elő a következő kérdések. Vane olyan létező, melynek az általános érvényű kifejezések, az univerzálék a nyelvi megfelelőik? Miféle valóságos létezéssel bírnak az elvont tárgyak? Először is érdemes négy rövid mondatban felidézni az egyik idevágó gondolatmenetet. A kör pontok halmaza. A pontnak, meghatározásából következően, nem lehet térbeli kiterjedése. A kör ezek szerint az ideák világában létezik. A fizikai világban a körnek csak leképezései, utáizatai lehetségesek. A platonizmus, ha jól gondolom, az efféle geometriai megfontolások kiterjesztése a világ egészére, mikor is az elsődleges, a tulajdonképpeni létezők az ideák világában találhatóak, derivátumaik pedig az általunk megtapasztalt világban. Ez erős támasza a realizmus egyik felfogásának, de a támadhatósága már akkor megmutatkozott, amikor az ifjú Szókratész ilyesmivel hozakodott elő az idős Parmenidésznek, aki a sár és a szőr ideájának képtelenségével vágott vissza.

A nominalizmusra ezúttal, azon túl, hogy az egyik fajtája az univerzálék, másik fajtája az absztrakt tárgyak valós létezését tagadja, kevesebb figyelmet fordítok. A fenti, filozófiai értelemben vett realizmus, megítélesem szerint, sokkal mélyebben, veszélyesebben és nagyrészt rejtetten van jelen – például – a korstílusokról szóló irodalomtudományi szövegekben, mint a nominalizmus. Természetesen nem azt állítom, hogy ezeket a szövegeket filozófiában jártas, ádáz és mindenre elszánt realisták írják. Sokkal inkább valami olyasmit: a *romantikát* – például a romantikát – tanulmányozva némelyek, szerintem túl sokan,

megfelelnek arról, hogy minden irodalomtudományi kategória az emberi lelemény eredménye. Valószínűleg ezért beszélnek úgy a romantikáról, például a romantikáról, mintha önálló léttel bírna a romantikusnak tekinthető megnyilvánulásokat megelőzően is, azoktól függetlenül is. Mintha a romantika és vonásai, tulajdonságai a rájuk irányuló megismerő tevékenységtől teljesen függetlenül is valóságos létezőkként lapulnának a világban, és csak arra várnak, mint a villanyóra, hogy leolvassák őket.

Az egyik, ma is elterjedt nyelvkonceptió vagy maga is a realizmus terméke, vagy közeli szövetségese. A nyelvi homogeneitás koncepciója szerint valamely nyelv összes beszélője ugyanazzal a nyelvi szabályrendszerrel rendelkezik. Minden egyes nyelvi megnyilatkozást mindenki egyazon kód alapján hozza létre és érti meg. Ebben a fogalmi keretben – melyben úgy látszik, mintha a szavak alapvető és változhatatlan maggal, lényeggel rendelkeznének – maga a jelentés határozza meg a nyelvhasználatot: „Azt a szabályt, amely előírja a jelek használati módját, megszabja alkalmazásuk lehetőségét, jelentésnek nevezzük.”¹ Ez a felfogás, ha egyáltalán, akkor a nyelvhasználat minden beszélőt átfogó egységességén belül tud alkalmi szabályszerűségeket, eseti eltéréseket felfedezni. S amikor a jelentés írja elő „a jelek használati módját”, és amikor a „jelentés állandó és határozott”², nincs más lehetőség, mint adottnak tekinteni az egyes szavakkal jelölhető jelenségek halmazát is, mintha a beszélők eleve, már a nyelv használata előtt megállapodásra jutottak volna abban a kérdésben is, mi minnek nevezhető.

Van ezzel ellentétes felfogás is, mely – szemben a jelentés „állandó és határozott” elgondolásával – a nyelvi elemek jelentésének változékonyságából és rugalmasságából indul ki. E felfogás természetes szövetségese a szociolingvisztika, mely eleve az egymással párhuzamosan létező, egymással folyamatos kölcsönhatásban álló nyelvi változatok létéből indul ki. Ebben a felfogásban nem a jelentés módosulásaira, hanem a stabilizálódó, rendszeresen visszatérő jelentésekre kell magyarázatot adni. Ez a szemlélet kölcsönös függést írt le az egyes szavak jelentése és előfordulásuk kontextusa között, vagyis az egyes nyelvi elemek jelentésének rögzülését rendszeresen ismétlődő szövegkörnyezeteikkel magyarázza.³ Ebben a felfogásban, mely nem áll távol a nominalizmustól, a nyelvi elemek különböző jelentései az egyes kontextustípusokon alapuló, önálló léttel nem bíró általánosítások.

A magam részéről az irodalomtudományi kategóriákat ez utóbbi szemlélet keretei közé helyezem, mikor is valamely kategória kitalálása és létezőként való megtalálása előrehaladó, önépítő-önlebontó folyamat. Az irodalomtörténész szerintem nem téved nagyot, ha valamely kategória történetét, lényegét nem egy előre meghatározott, feltételezett lényegből vezeti le, hanem kialakulásának és módosulásainak függvényében ragadja meg.

¹ ANTAL László, *A jelentés világa* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1978), 45.

² Uo., 55.

³ Ivor Armstrong RICHARDS, *The Philosophy of Rhetoric* (London–New York: Oxford University Press, 1936).

Mit lehet ezek alapján mondani dolgozatunk tárgyáról, a *ködllovagról*? A kérdésre talán már most el lehetne kezdeni válaszolni, de tartozik ide még valami.

Tanulmányom címe a magyar irodalom két nagy elbeszélőjét, Kemény Zsigmondot és Krúdy Gyulát kapcsolja össze. Rögtön adódik a kérdés: mit lehet tudni arról, hogyan viszonyult Krúdy Keményhez? Merő véletlen a két szó, a *ködkép* és a *ködllovag* egybecsengése, vagy van itt valami érdekesebb is? Mindenesetre Krúdyt nem Keménnyel, hanem másokkal szokás rokonítani.

A *ködkép* szó az 1840-es években terjedt el. Használatának kontextusából kiderül, hogy a szót akkor is lehetett alkalmazni, amikor semmiféle ködről nem volt szó. A *ködkép* függetlenedett a ködtől, ahogyan az egy-két évtizeddel korábban elterjedt *délibáb* esetében sincs sem dél, sem báb. A *ködkép* és a *délibáb* leginkább optikai illúziót jelentett, valamint – ritkábban – nehezen kivethető, homályosan látott tárgyat. A szavak *optikai illúzió* értelme lényegében azonnal önállósodott átvitt értelemben is, nagyjából a *fantazmagória* jelentésben.

E helyütt nincs mód az ide tartozó szavak átfogó vizsgálatára. Mindenesetre a világ érzékelésének és a világról alkotott tévképzeteknek a szókincse a nyelvújítástól kezdve állandó forrongásban volt. A változások nemcsak az egyes szavak jelentését, hanem a teljes szemantikai mezőt újra meg újra felforgatták. Nem állom meg, hogy ide ne tegyek néhány kiragadott példát: a *tény* szó mindössze 1811-ben jelent meg, és meghonosodása évtizedekig tartott. A *tünet* sokáig *látszat*, *jelenség* értelemben is előfordult. A *rémlet* mint csupán képzelődésben létező *látszat*, *tünetemény* is létezett egy ideig. Verscím 1833-ból: *Rémlet és valóság*. A *látszat* viszont semleges értelemben, tehát nem a valósággal szembeállítva, igeként is megjelent. Példa 1810-ből: „a hajdani várnak [...] csak némely leomladozott falai látszatnak”. Volt, főnévi értelemben, *képzelem* is. A *tünetemény* jelentett semleges értelemben vett *jelenséget* és *délibáb*ot is. Folytatni lehetne a sort a *fantázia*, *illúzió*, *képzet* és más szavakkal.

Visszatérve Kemény és Krúdy kapcsolatára: először is, a *köd* annyira fontos, alapvető része Krúdy szókincsének, hogy éppen a gyakorisága miatt nem sokat segít a kapcsolat vizsgálatában. A Barta András-féle második életműkiadásban a *ködkép* mintha nem fordulna elő, van viszont *ködfátyolkép*.

Krúdy sokat írt a magyar irodalom kisebb és nagyobb alakjairól. Hosszú a névsor. Köteteket töltenek meg ezek az írásai. De tudni kell azt is, hogy nagyjából 1900 után Krúdy csakis kivételszerűen írt kritikát, esszét, értekező jellegű műveket irodalomról, írókról és egyedi irodalmi alkotásokról. Nem mondta el, ő hogyan olvas, és őt hogyan kell olvasni. A számára fontos irodalmi alakokat – Jókait, Petőfit, Bródyt, Adyt – elbeszéléseinek szereplőivé tette meg. Vajon mennyire tekinthető fontosnak ebben az összefüggésben, hogy az életműve egyik kiemelkedően szép darabjának Kemény Zsigmond a főszereplője? Magam részéről azt gondolom, nagyon fontos.

Megragadom ezt az alkalmat, és kérek mindenkit, hogy olvassa el ezt az elbeszélést. A címe *Zsigmond utolsó szava* (1915).⁴ Utána pedig gondolkozzon el azon, igazam van-e, amikor ezt az elbeszélést az életmű egyik legszebb darabjának nevezem. Lehet, hogy csak az elfogultságom mondatja ezt velem. Kérdésem tehát: hány ezzel egyenragú vagy ennél értékesebb művét tudjuk megemlíteni?

Hogy Krúdy nem értekező jellegű szövegbe, hanem elbeszélésbe foglalta Kemény Zsigmond alakját, könnyen érthető. Szerinte ugyanis emberi ügyekben az irodalom mondja meg, mi a legfontosabb, mi tekinthető valóságosnak. Krúdy nagyjából mindig és mindent a regényíró szemével látott, és amikor szükségesnek mutatkozott, az érzékelt dolgokat, eseményeket fiktív keretben, kitalált mozzanatok segítségével alakította értelmessé. Ez magyarázza azt is, hogy a fikcionalitás keretei között Jókait, Petőfit, Aranyt, Adyt, Bródyt, Cholnokyt és másokat félreérthetetlenül szépirodalmi eszközökkel jelenített meg. Nyilvánvaló szépirodalmi eszköz maga a párbeszédes jelenetek formája, vagyis az, hogy valóban létezett alakok szájába költött mondatokat ad. Történéz ilyesmit nem tehet. Ez a szépíró privilégiuma. Ha tehát Krúdy elbeszélést írt Kemény Zsigmondról, ez mindössze a következménye annak, ahogyan a valóságot látta. S ha ehhez még hozzátesszük azt is, hogy a Jókairól, Petőfiről és a többiekéről szóló írásai, bár egyáltalán nem rosszak, meg sem közelítik szépségben a *Zsigmond utolsó szava* című elbeszélést, akkor arra a következtésre juthatunk, hogy Krúdy írásművészete Kemény Zsigmondot helyezte az írók értékhierarchiájának csúcsára.

Másrészt arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy – ha jól gondolom – Kemény Zsigmond nagyjából az egyetlen író, akit Krúdy mentesít a komikumra, élcelődésre és ironiára oly alkalmas látásmódjának a következményeitől. Magyarán ez azt jelenti, hogy Krúdy az írók közül egyedül Kemény Zsigmond gyengéit nem piszkálja.

Mondhatnám akár azt is, hogy az utóbbi mondatokban mindössze újrafogalmaztam, amit Krúdynál olvastam. Milyen bizonyítékom van erre? Nem akármilyen. Az idevágó írása, *Emlékek Kemény Zsigmondról* (1915) nem található meg egyik Krúdy-kötetben sem, sőt egyik Krúdy-bibliográfiában sem, és egyedül az eredeti megjelenésének helyén, a *Pesti Napló*-ban olvasható. Az ilyen kincsek miatt érdemes még ma is az ismeretlen Krúdy-írásokat keresni. A szöveg beszélője Cholnoky Viktor társaságában faggat egy öreg nyomdai korrektort, aki még személyesen ismerte Kemény Zsigmondot. Valamelyikük a következő kérdést teszi fel neki:

– És nem volt akkor forradalmi párt, amely az öregek, az érettek kigúnyolásában, a tehetetlen vének megvetésében, a cügöscipős ingyencek lenézésében egyesült? Nem voltak ifjú titánok? Elmés fiatalok, akik a báró gyengéit észrevették volt?

⁴KRÚDY Gyula, „Zsigmond utolsó szava”, *Magyar Figyelő* 5, 2. sz. (1915): 445–451.

Az öreg korrektor válasza, mely egyben Krúdy hozzáállására is jellemző, a következő szavakkal kezdődik: „A bárót valahogy mindenki tisztelte...”⁵ Krúdy olvasottságáról viszonylag keveset tudni. Kemény művei közül talán csak a *Zord idők* (1858) emlegeti. Ezt a kérdést is érdemes lenne alaposabban szemügyre venni.

A *ködlovagszó*t nem Krúdy használta először. Semmiféle kutatás nem derítheti ki, soha nem fogjuk megtudni, ismerte-e Krúdy az első használatot.⁶ Mindenesetre nem eldugott helyen jelent meg, és akkoriban Krúdy nagyon is fürkészte a sajtót.

A *ködlovagszó* Krúdynál két különböző dologra utal. Egyrészt természeti jelenségekre, másrészt emberekre. A most következő példák java részét nem lehet a Krúdy-kötetekben megtalálni.

A búskomorság, amely a kisorosz pusztaságoktól az ódon skót várkastélyokig Európában feltalálható, mind a Nyírbe költözött. A fekete mezők borúsán nyúlnak a messzeségbe, a távoli nyírfasorban ködlovagok nyargalásznak és a fák panaszosan zizegnek, pedig szél sem jár a tájon.⁷

Tél közepén a Városliget némely helyen olyan, mint valamely vadon; mintha soha se lett volna nyár és benne játékos gyermekek, bolyongó szerelmes párok és katonabanda muzsikája. A száraz ág megroppan a lábaim alatt, különösen suhog a levélreteg és ködlovagok nyargalásznak a megritkult fák között.⁸

A véletlen, ez a nagy színházi rendező, úgy akarta, hogy egy korai őszön odakerüljek a zugoni vár szomszédságába. Egy környékbeli barátom vadászó vendége voltam, és midőn ott jártam azon a regényes, ábrándos tájon, amelyre rozsdavörös köpenyegét már teregette az ősz, és a zugoni vár körül alkonyi időben ködlovagok nyargalásznak a ritkuló erdőben.⁹

A jegényék a ház körül sírtak a szélben és a mohos, zsendelyes tetőről egész nap csurgott a víz. Lászlófi az ablakából látta a falut beletemetkezni az este felleges homályába. A sötétségből halványan szűrődött ideig egy-egy mécses fénye. Másfelől — mivel háza a falu végén volt — látta a barna mezőt, ahol estenden még a kiáltó madár is elhallgatott, és csupán ködlovagok nyargaltak ott láthatatlan paripákon.¹⁰

⁵ KRÚDY Gyula, „Emlékek Kemény Zsigmondról”, *Pesti Napló* 66, 58. sz. (1915): 9.

⁶ „Aranyszöke volt az ő hőse is. S csodálatos keveréke az imakönyvek liliomos Alajosainak és a Marlitt-mesék szerelemből, férfiasságból, fehér levegőből komplikált ködlovagjainak.” MUNKÁCSY Kálmán, „Egy szál marguerite”, *Pesti Napló* 45, 183. sz. (1894): 1.

⁷ KRÚDY Gyula, „Az öreg földbirtokos”, *Budapesti Napló* 8, 346. sz. (1903): 1.

⁸ KRÚDY Gyula, „Téli séták”, *Budapesti Napló* 9, 347. sz. (1904): 2.

⁹ KRÚDY Gyula, „A zugoni várúr”, *Pesti Napló* 56, 339. sz. (1905): 1.

¹⁰ KRÚDY Gyula, „A nemzeti úr”, *Tolnai Világlapja* 7, 29. sz. (1907): 1150.

Ha meg kellene határozni a *ködlovag* szónak ezt a jelentését, akkor talán valami olyasmit lehetne mondani: sebesen mozgó lovas katonára emlékeztető, gyorsan változó forma, melyet a szél által hajtott köd felvesz.

A *ködlovag* szó másik, az emberre utaló előfordulásai nagyjából egy évtizeddel későbbi írásaiban jelennek meg. Ez a jelentése a szónak, mivel előfordulásai jelen vannak a Krúdy-kötetekben, jóval ismertebb, mint az iménti.

Óbudáról csengő katonamuzsika hallatszik. A mesebelien fehér budai háztetők álomvilágában riadozva szól a nagy dob. Ébredni, felkelni álmok és álmodozók, akik itt regényes századok ködében merengtek a hegyek lábánál. Serkenjete fel kővé, hitté váltott ábrándozásokból. A történelem ködlovagjaira, kacsalábon forgó várkastélyaira, girbe-gurba utcáira, kísérteties pincéire, a lovagias, vérző és nyomorultan pusztuló Magyarországra ma fordítják rá a kaput.¹¹

Hát igen, a grófokon és hercegeken kívül az öreg Jókai is a barátja volt... Ennél az ismeretségnél kezdődhetne el szerelmünk e kiváló tegnapi ködlovag iránt, amikor egy esernyős, kalucsnis, testileg már fáradozó, borongó magyar író felé mutat érdeklődést ama fiatalember, akinek majdan vállaira a Kárpátok súlyával nehezednek a különböző országok koronái.¹²

Ezekben a feljegyzésekben kerülni kell a politikát, amely még mindig ökölbe szorítva tartja kezét zsebében: de a tegnapok ködlovagjai közül mégsem maradhat ki Károlyi Mihály, akármennyi igazságos és igazságtalan szenvedélyesség lobog figurája körül.¹³

Hagyjuk egy napra följegyzéseink közül a királyok és hercegek viselt dolgait – idézzük meg azokat a ködlovagokat, akik amúgy is kiskirályoknak vélték magukat akkor is, midőn Szent István koronája nem volt elárvulva. Nézzünk körül ama jeles magyar urak között, akik a múlt időkben, amikor királyság volt Magyarországon, nemegyszer így legyintenek kevelységükben:

– A Habsburgok még akkor kecskepásztorok voltak, amikor mi már itt urak voltunk.¹⁴

¹¹ KRÚDY Gyula, „Magyar Köztársaság”, *Magyarország* 25, 270. sz. (1918): 11.

¹² KRÚDY Gyula, „A tegnapok ködlovagjai: Jókai barátja, a boldogtalan Rudolf királyfi”, *Világ* 16, 126. sz. (1925): 10.

¹³ KRÚDY Gyula, „A tegnapok ködlovagjai: Károlyi különös pályafutása”, *Világ* 16, 43. sz. (1925): 11.

¹⁴ KRÚDY Gyula, „A tegnapok ködlovagjai: Idősb Kállay András akácfaéhoz láncolja a fiát, mert tiszteletlenül nyilatkozott Tisza Kálmánról”, *Világ* 16, 148. sz. (1925): 11.

Ha ezt a jelentést kellene meghatározni, talán a következőt lehetne mondani: elmúlt idők harcosait felidézõ figurák, melyeknek körvonalai, jellege és egyéb tulajdonságai oly mértékben megállapíthatatlanok és bizonytalanok, hogy közelebbi vizsgálódás során talán szét is foszlanak.

Tanulmányunk tárgyának szempontjából fontos egyrészt az, hogy Krúdy *A tegnapok ködlovagjai* címû, 1925-ös gyûjteménye nem írókról és költõkrõl szól, másrészt az, hogy a kötet legkevesébe sem törõdik azzal, kit lehet általában ködlovagnak tekinteni.¹⁵ Lehete azt is mondani, hogy a könyvnek nem a *ködlovagság* a tárgya. A szöveg jól érzékeltõen nem törekszik arra, hogy bármiféle magyarázattal vagy indoklással igazolja a szó használatát. Következésképpen a *ködlovag* mindvégig, minden kontextusában szerteágazó jelentéseket sugalmazó, sokféle asszociációt keltõ metaforaként jelenik meg. A bizonytalanságot hangsúlyozó meghatározás, melyet az imént adtam, kompatibilis a szó metaforikus, szótározhatatlan jelentésével. Ha pedig azt firtatnánk, mi a szó szerinti, tulajdonképpeni jelentése a *ködlovag* szónak, akkor voltaképpen a metafora nem-metaforikus jelentésén gondolkodnánk. Most nem térek ki arra, hogy Krúdy szerette az olyan, elvben is végtelen, lezárhatatlan ciklusokat, mint amilyen *A tegnapok ködlovagjai*.

Az utolsó idézeteim azt fogják megmutatni, hogy a *ködlovag* szóösszetétel nem egyedi jelenség Krúdy mûveiben.

A ködbõl egy vitéz lépett elõ – őszi estvén, az erdõszélen. Árnyból, fellegbõl és falevelek láthatatlan szellõjébõl látszék megalkotva lenni a vitéz, midõn az erdõbõl megindult.¹⁶

Janicsek Pál ijedten, nyugtalanul szemlélte a körülõtte történõ változást. A vadászkiürt hangja búgva hatolt be csendes lakásába, és a nõszemélyek sikoltásai felrezengették csöndes álmaiból. Az éjfél vendégek pedig egyenként elmaradotak; árnyból, ábrándból, holdsugárból szõtt köntõseikben undorodtak volna átlépni az egykor romantikus ház küszöbét.¹⁷

A kis színekört megkerülte kétszer is, mielõtt aludni tért volna, a hátulsó bejárattól nemegyszer vezetett karonfogva egy láthatatlan árnyat, álomból, fájdalomtól szõtt nõi alakot, akinek ruhája beharmatozta a füvet, és a kis lábak nem hagytak nyomot a fõvényen.¹⁸

¹⁵ KRÚDY Gyula, *A tegnapok ködlovagjai* (Békéscsaba: Tevan Kiadó, 1925).

¹⁶ KRÚDY Gyula, „Az özvegyasszony álma”, *A Hét* 22, 43. sz. (1911): 682.

¹⁷ KRÚDY Gyula, „Souvenir de Pesth”, *Pesti Napló* 63, 298. sz. (1912): 2.

¹⁸ KRÚDY Gyula, „Gázláng”, *Pesti Napló* 67, 175. sz. (1916): 3.

A papírmaséból, tüllből, hajszálból és álomból való nők mosolyogtak, igent intettek, és ki-ki a maga módja szerint helyet foglalt, hogy a mértfoldes téli éjt beszélgetéssel töltse.¹⁹

Érdemes felfigyelni egyrészt arra, mennyivel többet árul el ezeknek a kifejezéseknek a kontextusa a jelentésükről, mint a személyekre utaló *ködlovag* kontextusai, másrészt arra, hogy ezekben a részletekben az *ábránd* és *áalom* szavak révén hangsúlyosan van jelen a fiktív összetevő is.

A *ködlovag* szó sejtelmes bonyolultsága, ugyanakkor alig-alig korlátozó tágassága és alakíthatósága lehetett az oka, hogy Krúdy könyve után megugrott a használata. Ezt most nem dokumentálom, de a könyv megjelenését követő másfél évtizedben, 1941-ig száznál is több szövegben fordult elő, onnantól nagyjából máig pedig ezernél is több alkalommal. 1925 után a következő érdekes fejlemény a Thurzó Gábor által szerkesztett *Ködlovagok* című tanulmánykötet, mely 1941-ben jelent meg.²⁰ Mivel ezzel kilépünk Krúdy életművéből, erről a könyvről keveset fogok beszélni.

Először is a szó terjedelmének szűkülését érdemes megfigyelni. Nagyjából ekkor lesz a *ködlovag* irodalmi terminus vagy kvázi-terminus. Ugyanakkor a szűkülés után a szó még mindig meglehetősen széles körben használatos. Szó sincs arról, hogy a könyvben deviáns, perifériális, külön alakokra utalna. Éppúgy vonatkozik Gárdonyi Gézára, Babitsra, Kosztolányira, Juhász Gyulára, mint Csáth Gézára. Ha viszont a *ködlovag* szót az irodalomtörténet legjelentősebb alakjaira, mondhatni az irodalomtörténeti mainstreamre alkalmazzuk, akkor a gondolkodásunk középpontjába vezetjük be azt, amit addig rendhagyónak, kivételesnek, egyedinek, szabályszegőnek gondolhattunk. Mi lesz így a *ködlovag* ellentéte? Mi az, ami *nem* *ködlovag*? Lehet, hogy ez a fejlemény a *ködlovag* szó metaforikusságából következik. Paul Ricoeur a metafora-könyvének első fejezetében jegyzi meg, hogy a metafora felborítja a nyelv létező rendjét és egyúttal új rend, új osztályozás szükségességét és lehetőségét villantja fel.²¹

Következik-e abból, amit elmondtam, hogy ellenzem a *ködlovag* használatát irodalomtörténeti szövegekben? Egyáltalán nem. Érdemes visszaemlékezni arra, amit a bevezető részben a kategóriák használatáról mondtam. A jó és kevésbé jó kategóriákkal egyaránt vissza lehet élni. A *ködlovag*gal pontosan ugyanannyira kell vigyázni, mint minden más kategóriaként fellépő kifejezéssel.

¹⁹ KRÚDY Gyula, „Magány”, *Az Újság* 15, 315. sz. (1917): 2.

²⁰ *Ködlovagok: Írói arcképek*, szerk. THURZÓ Gábor (Budapest: Szent István Társulat, [1941]).

²¹ Paul RICŌEUR, *La métaphore vive* (Paris: Seuil, 1975).